

Prónai Csaba

**Áttekintés
a magyarországi romákat ért jogsérelem és a roma jogvédelem
irodalmáról (1990–2000)¹**

**An Overview of the Literature on the Grievances
of the Roma in Hungary and the Legal Defence of the Roma
(1990–2000)**

1995 was a turning point in the history of the literature on the legal defence of the Roma: starting from this year, the annual report of the ombudsman for minority rights has appeared regularly. The so-called “White Paper” (published by the Legal Defence Bureau for National and Ethnic Minorities) presenting actual cases of discrimination against the Roma also appeared first in 1995.

Szinte lehetetlennek tűnik a rendelkezésre álló terjedelemben belesűríteni valamennyi olyan tanulmány ismertetését, amely a magyarországi romákat érintő és az utóbbi évtizedben (1990–2000) keletkezett jogvédelmi kérdéseket tárgyalja, hiszen az ilyen jellegű irodalom igen gazdag. Ez egyszerre magyarázható azzal, hogy a rendszerváltást követően a roma jogvédelem kérdése egyfelől (A) szükségessé, másfelől (B), lehetővé is vált.

- (A) Hazánkat az előző rendszerben „vasfüggöny védte” a rasszizmustól (Csepeli, 1998, 31.), amelytől a „fejlett európai” országok nem voltak mentesek (és a ma napig sem azok). Azzal, hogy Magyarország megszűnt „rendőr-állam” lenni, elszabadult az emberekben korábban is meglévő etnocentrizmus, amelyek láthatóvá és hallhatóvá is váltak, következőképpen az erről szóló írások is megszáporodtak.
- (B) 1989-től kezdődően megindult Magyarországon a jogállamiság kiépülése, és azóta is fokozatosan épül az új alkotmányos norma- és intézményrendszer. Ezzel párhuzamosan létrejöttek azok a roma és nem roma civil jogvédelmi szervezetek, amelyekre – akár csak a nyugati demokráciákban – a jogállam feltételei mellett is szükség van (vö. Szabó, 1997, 124.).² Természetes, hogy ezek az állami és civil szervezetek is hangot adnak álláspontjaiknak különböző publikációikban.

¹ A tanulmányhoz szükséges kutatást az OTKA F-034860-as számú programja támogatta. Külön köszönöm Daróczy Ilona (Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda) és Kóczé Angéla (European Roma Rights Center) önzetlen segítségét.

² „A civil jogvédők aktivitása nem helyettesíti, csupán kiegészíti az olyan állami szervek felügyelő és ellenőrző munkáját, mint a parlamenti bizottságok, az Alkotmánybíróság, az ombudsmanok vagy az ügyészség. (...) A civil jogvédelemnek tehát nem a hatóságok helyettesítése a célja, hanem az, hogy kiegészítő, informális, alternatív korrekciós fórumokat nyisson meg a rászoruló kliensek számára, akiknek egyéni forrásaik szükségessége, valamint nyelvi korlát, menekültstátus, bűnvádi eljárás miatt nincs arra lehetőségük, hogy teljes körűen felhasználják a jogállam biztosította jogi-politikai eszközöket, és ezért a civil szolidaritás kiegészítő fogódzóit kell megkeresniük” (Szabó, 1997, 127.).

A fellelhető szakirodalomnak – mindezek alapján – lehetséges egy „szerzők” szerinti csoportosítása:

- hivatalos/állami szervek és személyek írásai;
- civil szervezetek és magánemberek publikációi.

Érdeemes mindehhez az idődimenziót is hozzátenni, és akkor az 1995-ös évet tekinthetjük egyfajta cezúrának. Ettől az évtől kezdve jelenik meg rendszeresen a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának éves beszámolója, amelyet az egyik legfontosabb forrásnak tekinthetünk. Ugyancsak ez évtől publikálja évente a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda az ún. „Fehér Füzet”-et, amely a romák elleni etnikai diszkrimináció konkrét eseteit tartalmazza. 1995-ben jön létre a Roma Polgárjogi Alapítvány és a Roma Jogvédő Központ is. 1996-tól jelennek meg az Európai Roma Jogvédő Központ/European Roma Rights Center angol nyelvű „Newsletter”-ei (az egyes számok magyarországi vonatkozású eseményeit összefoglalóan tartalmazza 2000-ig bezárólag: *Cahn*, 2000.) és „Country Report”-jai, amelyek így már a „globális és európai hálózatokba” való bekapcsolódást is lehetővé teszik.

Ha az 1995/1996-os éveket a professzionalizáció éveinek tekintjük a magyarországi roma jogvédelemben, akkor az azt megelőző éveket (1989–1994) mindenképpen a jogállamiság intézményesedéséhez, a civil szervezetek professzionalizálódásához, a jogvédelem – médián keresztül történő – nyilvánossá tételéhez vezető útnak tekinthetjük (vö. Szabó, 1997, 124.).

Ebben a korszakban még nem állnak rendelkezésünkre olyan típusú éves jelentések/bezámolók, mint amilyenek majd 1995-től napvilágra kerülnek (ld. pl. Kaltenbach 1996, 1997, 1998, 1999, 2000), olyanok sem, amelyek mintegy leltárszerűen bemutatnák mindazokat a diszkriminatív eseményeket, amelyeket a romák Magyarországon elszenvedtek (ld. később pl. a „Fehér Füzet”-eket vagy a Bernáth Gábor–Gosztonyi Ágnes–Noszka Gábor–Vultur Csaba szerkesztette, 1997-es „Köznapi események krónikáját”).

Az 1990. és 1993. között történt romákkal szembeni diszkriminatív eseményeket a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal regisztrálta. Ennek összefoglalására Gáli Mihály vállalkozott (1994.). A Hivatal osztályvezetője (132.) arra hívja fel a figyelmet, hogy a cigányságot érő jogsértő cselekmények 1992 őszétől egyre intenzívebbé (durvábbakká és aktívabbá) váltak. Itt a szerző (130.) mindenekelőtt a kétegyházi és a turai eseményekre utal. Előbbi értelmezéséhez Szuhay Péter tanulmánya (1993.), valamint Bogdán Béla (1993.) és Solt Ottilia (1993.) előadása lehet segítségünkre.

A cigányok ellen a korai posztkommunista időszakban – 1993-ig – elkövetett magyarországi diszkriminációval foglalkozik a Human Rights Watch/Helsinki 1993-ban „Struggling for Ethnic Identity: The Gypsies of Hungary” (Küzdelem az etnikai identitásért: a magyarországi cigányság) címmel (Fehér, 1993.) megjelent kiadványa is. Az akkori magyar kormányhoz intézett ajánlásait magyar nyelven a „Phralipe” című folyóirat közölte (Helsinki..., 1993.). Ezek egy része (pl. a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti biztosának a felállítása) mára már megvalósult.

A romákat a korai posztkommunista korszakban ért diszkriminációs események milyenségére és kiterjedtségére („nagyságára”) vonatkozóan – számszerűen is talán – a legpontosabban Kertesi Gábor „Megalázottak és megszorítottak” című írásából (1996) kaphatunk képet. Ebben a szerző az 1993/94. évi, országos reprezentatív cigányvizsgálat – amelyet Kertesi Gábor mellett Kemény István és Havas Gábor vezetett – megkérdezettjeitől származó, az őket ért sérelmekről és megaláztatásokról szóló beszámolókat közli. Szükséges hosszabban idéznem a tanulmány döbbenetes matematikai végkövetkeztetéseit:

„Egy ilyen világban 200 ezer embert érint a származása miatti fizikai erőszak; 190 ezer embert érint közvetlenül az, hogy a családjához tartozó óvodás- vagy iskolás-korú gyermeket az óvodában, illetve az iskolában megalázzák; 40 ezer ember éli meg nap mint nap azt, hogy családja valamelyik tagját származása miatt nyilvános helyekről kitiltják (...); 90 ezer ember éli meg azt, hogy közvetlen családtagjait fasiszta suhancok bántalmazzák vagy fenyegetik; (...) 140 ezer embert érint az, hogy közvetlen családjából valakit hivatalos helyeken – önkormányzatnál, a rendőrségen, bíróságon, orvosi rendelőben – hátrányos megkülönböztetésben részesítenek, és legalább 240 ezer embert érint az, hogy munkát kereső családtagjait cigány mivolta miatt utasítják el a munkaadók...”

(Kertesi, 1996, 60.)

Mindezt nemcsak azért tartottam szükségesnek hangsúlyozni, mert ez az egyetlen olyan tanulmány, amely egy országosan is reprezentatívnak tekinthető vizsgálaton alapszik, hanem azért is, mert ezek a számok egyébként egyáltalán nem ismertek. Összehasonlításképpen jegyzem csak meg, hogy például a Fehér Füzet, amely tartalmazza a valamennyi ismertté vált romaellenes cselekményt 1995-ben „mindössze” 91 panaszt, 1996-ban 112-t, 1997-ben 105-öt, 1998-ban 91-et és 1999-ben 113-at regisztrált (Mohácsi, 1999, 197.).

Elsősorban az 1993. és 1995. között történt eseményeket tárgyalja a Human Rights Watch/Helsinki következő kötete, amely már magyarul is napvilágot látott, „Jogfosztottan: cigányok Magyarországon” címmel (Guglielmo–Waters, 1996.). Az „igazi rémregény”-nek – ahogyan Magi István (1997, 10.) nevezi – tűnő könyvből itt most csak a roma jogsérelmek típusait emelem ki:

- (1) – lakossági erőszak;
- (2) – rendőri erőszak;
- (3) – oktatási diszkrimináció;
- (4) – munkerőpiaci diszkrimináció;
- (5) – diszkrimináció a lakáshoz jutás területén;
- (6) – nyilvános helyek látogatásához való jog megtagadása
- (7) – közigazgatási diszkrimináció;
- (8) – igazságszolgáltatási diszkrimináció.

A jelen elemzés a továbbiakban a roma jogsértések ezen területeit bemutatva halad.

- (1) A lakossági erőszak körébe tartozó ügyek esetében az az egyedüli közös vonás, hogy a sérelem okozói magánszemélyek vagy azok csoportjai. Loss Sándor (1998, 118.) idesorolja a „Molotov-koktélos ügyeket is, amelyekben esetenként szervezett, kifejezetten rasszista jellegű – általában több személy által elkövetett – támadások érik a romákat”.

Magyarország már 1993-ban „odáig jutott”, hogy a regisztrálható konfliktushelyzeteket és fizikai atrocitásokat tipológiai rendszerbe is lehet állítani, állapítja meg Horváth Aladár (1993, 53). Eszerint a – korábban is már említett – kétegyházi események azt reprezentálják, amikor a „rendőrség nem lép fel, és nem érvényesíti a törvényesség követelményeit” akkor, amikor „a népharag működésbe lép” és “népítélet történik” (53.). Ehhez képest a skinhead-akciók az esetek egy másik típusát képviselik. Ilyenkor az erőszakra „az interetnikus konfrontáció programszerű megvalósítása érdekében”, „pusztán szélsőjobbos indítatásból” kerül sor (54.).

A Roma Polgárjogi Alapítvány vezetője szerint (52.) a romákkal szembeni valamennyi „lakossági erőszak” esetében arról van szó, hogy „adva van egy konfliktus,

egy embercsoportok közötti gazdasági, társadalmi, szociális, kulturális, politikai érdekeltekérek következtében előállt, idejében nem helyesen kezelt szituáció, amely egy hibás fogalmi rendszer beépítésével rejtett jelentések mélységeit sejtető, etnikainak nevezett konfliktussá fejlődik”.

Loss Sándor (1998, 118.) azt írja, hogy „a kiváltó okokat, az előítéleteket és azok következményeit nem jogi, hanem szociológiai, történelmi aspektusból lenne szükséges tanulmányozni”.

- (2) A rendőri erőszak legjellegzetesebb esetei a következők: jogellenes fogvatartás, hivatali eljárás során történő bántalmazás (verés), valamint kényszervallatás, „amely szinte minden esetben a rassz jegyekre való utalással” („cigányozással”) jár együtt (Loss, 1998, 117–118.).

„A rendőrség és a cigányok egymáshoz való viszonya kétségkívül a legproblematisabb”, írja Kaltenbach Jenő a *Belügyi Szemlében* 1999-ben megjelent tanulmányában (99.). A rendőrök romákkal szembeni bűncselekményei azért is a „legnehezebbek”, mert azok olyan, jellegzetesen a hivatali hatáskörrel való visszaélés esetei, amikor azok felelősségre vonói is éppen azok, akik azokat elkövetik. Nem véletlen, hogy az ilyen ügyekben folytatott nyomozás eredményessége – hivatalos adatok szerint – mindössze a „10 és 20 százalék között ingadozik” (Loss, 1998, 117.). A rendőri rasszizmus azért igen veszélyes a világon mindenütt, mert éppen maga a rendőri eljárás az, ami „súlyos visszaélésekre, jogsértésekre ad lehetőséget” (Kaltenbach, 1999, 99.).

Ráadásul a romák egyrészt leggyakrabban azzal sincsenek tisztában, hogy mit kell tenni olyankor, ha a rendőr jogellenesen jár el velük szemben. Másrészt „félnek és tartanak a rendőrségtől”. Harmadrészt pedig „nem bíznak az eljárás sikerében”, ezért inkább nem is tesznek feljelentést a rendőr ellen (Loss, 1998, 117.).

A kérdésről az elmúlt időszakban több tanulmány is készült: Csányi Klára a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelését tárgyalja (1999.); Bólyai János kifejezetten a rendőrség és a cigányság viszonyát (1997.); a legátfogóbb kutatás a magyarországi rendőrökről ebben a vonatkozásban 1996–1997-ben folyt (ennek előzetes kutatási jelentését ld. Csepeli–Örkényi–Székelyi, 1997); a cigányok és rendőrök kapcsolatáról pedig az egyik legjobb esettanulmányt Hegedű Zsuzsa készítette el (1997.).

Az utóbbi három írás abban a „Szöveggyűjtemény”-ben is olvasható, amelyet „a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához” az Open Society Institute „Alkotmány- és Jogpolitikai Intézete” adott ki (Csányi, 1997.).

A nevezett kötetre vonatkozóan egyébként két (I. és II.), egymással szöges ellentétben álló értékelést olvashatunk.

I. A kormánybeszámoló (*A magyarországi cigányokról*, 2000, 118.) szerint „a kiadvány elsőként foglalja össze a diszkriminációellenes nemzetközi és hazai jogi szabályozást, az államigazgatási döntéseket, az e tárgykörben végzett kutatások tapasztalatait, a kisebbségi ombudsman, a cigány szervezetek és a civil jogvédő szervezetek megállapításait, valamint válogatást ad a rendőrség és a cigányság viszonyát bemutató publicisztikából”.

II. Pálfi Miklós (1998.) – aki a Szolnoki Kisebbségi Jogvédő Iroda vezetője, egyébként pedig az Országos Cigány Önkormányzat elnökhelyettese – azonban az utóbbi írásokról az alábbiakat gondolja.

„*Tiszta ésszel, tiszta szívvel, tiszta mentalitással, tiszta humanitással, tiszta empátiával a vizsgálatok eredményeit elfogadni nem lehet, s főképpen tanulmányokat elősegítő segédanyagként, amelynek semmi más a célja – meggyőződésem*

szertint –, mint az, hogy a cigányokkal szemben hogyan lehet továbbra is ébren tartani az előítéleteket tudományos alapon”.

Holott a kötetnek éppen az is a célja volt, hogy a rendőrképző intézetek számára oktatási anyagként rendelkezésre álljon (A magyarországi cigányokról, 2000, 118.). Többen ugyanis a rendőrök továbbképzésében látják a helyzet megváltoztatásának egyik lehetőségét (Csányi, 1999, 118; Bólyai, 1997, 233.).

- (3) Különösen súlyos a romákkal szembeni diszkrimináció az oktatásban. „Számos iskolában valósul meg alkotmánysértő szegregáció, nemcsak hogy szankciók nélkül, hanem az oktatási hatóságok és a települési önkormányzatok kifejezett jóváhagyásával”, állítja Kemény István „Tennivalók a cigányok/romák ügyében” című írásában (1999, 248.). A tiszavasvári események példáját említi – amelyről egyébként ld. egyrészt a legjobb beszámolót Kóczé Angéltól (1997.), valamint a „Polgárjogi Füzetek” 1. számának több tanulmányát is –, amikor a cigányok „különbálgatásából” országos botrány lett, „arról azonban már nem esett szó, hogy az oláh cigány gyermekek nemcsak külön ballagtak, hanem külön cigányosztályokba jártak” (Kemény, 1999, 248.).

Átfogó vizsgálatot folytatott a kérdésről mind az ombudsmani hivatal (Kaltenbach, 1999, 96.), mind az Országos Közoktatási Intézet Kutatási Központja (Bernáth, 1998, 89.) és legutóbb Kemény István, Havas Gábor és Liskó Ilona vezetésével az Akadémiai Kisebbségkutató Műhely az Oktatás Kutató Intézettel közösen.³

Radó Péter szerint (1998, 154.) szerint az oktatás terén mutatkozó esélyegyenlőtlenségek mögött valójában három problémakör ötvöződik: a többségi előítéletes reakció, a romákkal szembeni hátrányos megkülönböztetés, valamint a többségi intézmények diszfunkcionális működése. Az említett kutató tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberek nagy része nincs is tisztában azzal, hogy maguknak az asszimilációs elvárásoknak van kirekesztő hatásuk (1998, 155.).

Ez utóbbira jó példa a magyar nyelv elsajátításának – a többségi társadalom felől nézve természetesnek tűnő – követelménye (Radó, 1998, 154; vö. Orsós, 2000.). „Magyarországon ma a cigánynépeség egy része tannyelvi diszkrimináció áldozata, s ebből következően válik munkanélkülivé” – állapítja meg Kontra Miklós (1997, 139). „Alapvető nyelvi emberi jogaik sérülnek, és ez a jogsérelem egy életre meghatározza esélyeiket az emberibb életre”.

- (4) A romák munkaerőpiaci diszkriminációját szociológusok bizonyították.

A munkanélküliséget előidéző okok közt a legsúlyosabb az iskolázatlanság, és hozzájárul ehhez a romák földrajzi elhelyezkedése is, „ezek a tényezők azonban együttesen sem adnak teljes magyarázatot a cigányok munkanélküliségére. Van egy reziduum, amelyet nem tudunk megmagyarázni, és ebben a reziduumban bizonyosan ott van a diszkrimináció hatása is” (Kemény, 1999, 249.).

A főtebbiekhez hasonlóan vélekedik Kertesi Gábor (1994, 1018.) és Csalog Zsolt (1993, 33.) is.

Az ombudsmani hivatal 1998-ban átfogó vizsgálatot kezdeményezett annak megállapítására, hogy vajon mennyiben garantálja a magyarországi jogrendszer „a foglalkoztatási diszkrimináció felderítését és szankcionálását”. Ebből az derült ki, hogy bár hazánkban „a munkajog tiltja a diszkriminációt, sőt nemzetközi összehasonlításban is fejlettek mondható eljárási garanciákat és megfelelő szankciórendszert intézményesít, a gyakorlatban azonban ezek a szabályok nem érvényesülnek” (Kaltenbach, 1999, 98.).

³ Ennek értékelése most van folyamatban.

- (5) A romákat diszkrimináció éri a lakáshoz jutás területén is. Egyrészt a települési rendszert mind vidéken, mind Budapesten általános gyakorlati szegregáció jellemzi (Ladányi, 1993, 26; Kemény–Havas–Kertesi, 1994, 31.). Másrészt „az állami lakásépítés és az államilag dotált kölcsönök megszűnése a lakáseladás, a lakásbérbeadás, valamint a hitelnyújtás során újabban alkalmazott, nyílt diszkrimináció” is megakadályoz sok romát abban, hogy az új, nyitott lakáspiac előnyeit kihasználhassa (Guglielmo–Waters, 1996. 94–95.).

Budapest vonatkozásában Ladányi János (1993, 27.) úgy véli, hogy ez a probléma sem kerületi önkormányzati szinten, sem kizárólag fővárosi önkormányzati szinten nem kezelhető, hiszen az ország legszegényebb régióiból érkeznek a romák ide. „A kérdés az, hogy ez a népesség hová költözzön. Hová költözzenek akkor, amikor mindenki csak meg akar szabadulni tőlük?”

És ez utóbbi mind a mai napig országos szinten is megválaszolatlan. Az azonban bizonyos, hogy jogséértő módon nem szabad rendezni. Éppen ezért történt meg az, hogy az ombudsman 1997-ben a Ricséről Sátoraljaújhelyre betelepült cigány családok érdekében (Kaltenbach, 1998, 3. számú melléklet), majd 1998-ban a Zámoly községben élő, hajléktalanná vált roma családok ügyében is fellépni kényszerült (Kaltenbach, 1999, 2. számú melléklet) – mindkét esetben az önkormányzati hatóságoknak a roma családokkal szembeni elfogadhatatlan eljárásai miatt.

A rendszerváltás óta először fordult elő, „hogy a legnagyobb hazai kisebbség, a romák emberi jogainak védelme érdekében egy állami szerv (...) kezdeményezze egy városi önkormányzat határozatának a visszavonását” (Halmi, 1997, 85.). A kisebbségi ombudsman állásfoglalása azért is bír különösen nagy jelentőséggel, írja Halmi Gábor (1998, 74.), mert hazánkban jelenleg több helyi közösség a maga többségi akarátat „látszólag demokratikus testületi döntésekkel legitimálva”, valójában „súlyos törvénysértések révén” kényszeríti rá a kisebbségi romákra, vagy próbálta meg rákényszeríteni, például Székesfehérváron (ez utóbbiról Horváth–Setét–Osztoján, 1998; Ladányi, 1998.).

- (6) Kaltenbach Jenő (1999, 99.) szerint egyre gyakrabban történik meg, hogy romákat – különböző indokokkal – nemkívánatosnak minősítenek, vagy be sem engednek „egyes nyilvános, azaz mindenki számára igénybe vehető vendéglátóhelyeken” (pl. kocsmá, étterem, diszkó). Ezekben az esetekben azonban a kisebbségi biztos szerint jelentős változások történtek és történnek a jogalkalmazás szintjén. Egyfajta igazságszolgáltatási áttörésként értékelhető az elhíresült pécsi Góman-ügy, de éppen így bizonyos közigazgatási attitűdök megváltozásának is szemtanúi lehetünk. A fogyasztóvédelmi felügyeletőség ugyanis – az ombudsman tapasztalatai szerint – mindinkább él azokkal a „gyorsan bevezethető és következetes alkalmazás esetén igen hatékony” szankciókkal, amelyeket ilyen esetekre a hatályos jog felkínál.

- (7) A romák közigazgatásban előforduló jogsérelmén itt azt a fajta diszkriminációt kell érteni, ami a közigazgatás (vagy tisztviselő) lélektelen, bürokratikus ügyintézéséből, viselkedéséből adódik, tehát valójában „közvetett formában” jelenik meg. Az 1996-os évről szóló tájékoztatójában a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa ezekre hoz fel példákat a települési önkormányzatok gyakorlatából (Kaltenbach, 1997, 1.3.1. és 1.3.22. pontok).

A közvetett diszkriminációknak az alábbi változatai fordulnak elő:

- amikor az ügyfelet nem veszik komolyan, kérdésére nem is adnak választ;
- amikor kérését nem is veszik jegyzőkönyvbe;
- ha a rossz vagy hiányos helyi szabályozás szubjektívizmus vezet;

– amikor az ügyfél nem jut hozzá a jogai érvényesítéséhez szükséges információhoz az önkormányzat együttműködési kötelezettségének hiányosságából adódóan. Horváth Aladár és Bársony János (1997, 83.) szerint mindez jól reprezentálja azt a tényt, hogy az állampolgári jogegyenlőség deklarálása még önmagában „nem elégséges ahhoz, hogy e kívánság ténylegesen megvalósuljon, és az önkormányzatok diszkriminációmentesen, szolgáltató közigazgatási szervekként működjenek.“

- (8) Furmann Imre azt állítja a „Röpirat a röpirathoz“ című írásában (1998, 45–46.), hogy „ma Magyarországon senki sem állapíthatja meg teljes bizonyossággal, vajon diszkriminálják-e a romákat az igazságszolgáltatás területén“.

Ezzel szemben „Az Európai Rasszizmus- és Intolerancia-ellenes Bizottság“ Magyarországról szóló második jelentésében „aggodalmának ad hangot amiatt, hogy bizonyítottan komoly problémák léteznek az igazságszolgáltatás területén a roma/cigány közösség tagjaival (...) szembeni diszkriminációval kapcsolatban. Hiteles jelentések készültek arról, hogy a romákat/cigányokat hosszabb ideig és gyakrabban tartják előzetes letartóztatásban“ (Az Európai Rasszizmus-..., 2000, 59.).

Az utóbbi álláspontot képviseli – többek között – pl. James A. Goldston (1998, 172.) is.

Végezetül a megoldási javaslatokról.

Furmann Imre már többször leírta javaslatait (pl. 1998a, 1998b, 2000.). „Diszkrimináció-ellenes programjának téziseit“ az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

1. a jogharmonizáció szükségessége;
2. a diszkrimináció-ellenes törvény megalkotása;
3. az intézményi garanciák megteremtése;
4. konfliktuskezelés;
5. oktatás és képzés;
6. a civil szervezetek és szakemberek bevonása.

Ezek kifejtése ezúttal nem áll módomban, csak azokhoz fűzök egy-két gondolatot, amelyek feltétlenül értelmezésre szorulnak. „Intézményi garanciák megteremtésén“ Furmann (2000, 103.) egy olyan hivatal felállítását érti, „amelyhez bárki fordulhatna, akit diszkrimináció ért. Ez a hivatal vizsgálatokat végezne, szükség esetén feljelentéseket tenne, kártérítési pereket indítana, és természetesen a képviselőket is ellátná“. A „Konfliktuskezelést“ pedig úgy képzelem, hogy a Kormány a Belügyminisztériumon keresztül finanszírozzon olyan non-profit vállalkozásokat, amelyek konfliktuskezelést vállalnak a konfliktusok latens időszakában, „azaz olyan párbeszédekben vennének részt, amelyekben a helyi társadalom képviselői beszélnek meg, hogy ott mi jelent problémát, és azt hogyan tudják közösen megoldani“ (2000, 104.).

Furmann Imre diszkriminációs törvény megalkotását sürgető javaslatát osztja Kemény István (1998, 118; 1999, 248. és 251.), Kertesi Gábor (1994, 1020.) és Ladányi János (1998a, 135.) is.

Irodalomjegyzék

Ácsi! *Tényfeltáró riportok* – Másság Alapítvány, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, Budapest, 1998.

A magyarországi cigányokról. In: *Kisebbségek Magyarországon* 1999. Szerk. Demeter Zayzon Mária, 106–120. – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 2000.

- Az Európai Rasszizmus- és Intolerancia-ellenes Bizottság Második Jelentése Magyarországról – *Fundamentum*, 2000/2, 57–66.
- Bernáth Gábor: Kisegítő, cigányiskola, cigányosztály. A romák elkülönítése az oktatásban – *Mozgó Világ*, 1998/1, 87–91.
- Bernáth Gábor – Gosztonyi Ágnes – Noszkai Gábor – Vultur Csaba szerk.: *Köznapi események krónikája* – 1997 – Magyar Helsinki Bizottság/Roma Sajtó Központ, Budapest
- Bogdán Béla: A kétegyházi események vizsgálatának eredménye. In: *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Szerk.: Nagy Gábor Tamás, 75–77. – Városháza, Budapest, 1993.
- Bólyai János: A rendőrség és a cigányság viszonya Magyarországon. In: *Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához*. Szerk.: Csányi Klára, 219–235. – OSI COLPI, Budapest, 1997.
- Cahn, Claude szerk.: *Focus: Roma in Hungary* – European Roma Rights Center, Budapest, 2000.
- Csalog Zsolt: A cigányság a magyar munkaerőpiacon – *Szociológiai Szemle*, 1993/1, 29–33.
- Csányi Klára: A kisebbségi ügyek rendőrségi kezelése Magyarországon – *Beliügyi Szemle*, 1999/7–8, 111–119.
- Csányi Klára szerk.: *Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához* – OSI COLPI, Budapest, 1997.
- Csepeli György: „Beteljesült rajtunk az utópia bosszúja” – *Mozgó Világ*, 1998/1, 31–42.
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária: Szertelen módszerek. A megkülönböztetésmentes viselkedés lehetőségei és akadályai. In: *Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához*. Szerk.: Csányi Klára, 130–172. – OSI COLPI, Budapest, 1997.
- Fehér Füzet* – Másság Alapítvány, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, Budapest, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999.
- Fehér, György: *Struggling for ethnic identity. The Gypsies of Hungary – Human Rights Watch*, New York/Washington/Los Angeles/London, 1993.
- Furmann Imre: A diszkrimináció-ellenes program tézisei. In: *Tanulmányok „A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről”*, 140–144. – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal/Európa Tanács, Budapest, 1998a.
- Furmann Imre: Röpirat a röpirathoz – *Beszélő*, 1998/2, 45–47.
- Furmann Imre: Normaátvilágítás és új hivatal. Javaslatok egy programra. In: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*, 101–103. – AduPrint/INDOK, Budapest, 1998b.
- Furmann Imre: Jog és jogvédelem. In: *A magyarországi romák*. Szerk.: Kemény István, 100–106. – Útmutató Kiadó, Budapest, 2000.
- Gáli Mihály: A cigánysággal kapcsolatos helyi konfliktusok kezelésének tapasztalatai (Faji alapú jogsértések és kezelésük magyarországi gyakorlata). In: *Másság – azonoság*. I. kötet. Szerk.: Demeter Zayzon Mária, 130–138. – Budapest Kőbányai Önkormányzat Emberjogi, Kisebbségi Bizottsága, Budapest, 1994.
- Goldston, James A.: A McCleskey ügy utóélete. Kelet-Európai próbaperek a faji diszkrimináció ellen. In: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*, 171–178. – AduPrint/INDOK, Budapest, 1998.

- Guglielmo, Rachel – Timothy Waters: *Jogfosztottan: Romák Magyarországon* – Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1996. (a New Yorkban 1996-ban megjelent „Right Denied: The Roma of Hungary” című kötet fordítása)
- Halmi Gábor: Miért alkotmányértő, ami törvényes? – *Fundamentum*, 1997/2, 85–88.
- Halmi Gábor: Az alkotmányértés mint politikai szitokszó – *Fundamentum*, 1998/4, 71–74.
- Hegedűs Zsuzsa: Társadalmi háttér és helyi problémakezelési lehetőség. In: *Szöveggyűjtemény a kisebbségi ügyek rendőrségi kezelésének tanulmányozásához*. Szerk.: Csányi Klára, 173–194. – OSI COLPI, Budapest, 1997.
- Helsinki Ellenőrző Bizottság: A Helsinki Ellenőrző Bizottság a magyar kormányhoz. Ajánlások – *Phralipe*, 1993/12, 31.
- Horváth Aladár: Etnikai konfliktusok kezelése és a cigányszervezetek. In: *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Szerk.: Nagy Gábor Tamás, 51–57. – Városháza, Budapest, 1993.
- Horváth Aladár – Setét Jenő – Osztóján Béla: Székesfehérvár. A gettóügy kronológiája – *Phralipe*, 1998/1, 3–38.
- Kaltenbach Jenő: Cigány konfliktusok és integrációs esélyek – *Belügyi Szemle*, 1999/7–8, 93–101.
- Kaltenbach Jenő: *A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tájékoztatója az 1995-ös évről* – Budapest, 1996.
- Kaltenbach Jenő: *A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tájékoztatója az 1996-os évről* – Budapest, 1997.
- Kaltenbach Jenő: *A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tájékoztatója az 1997-es évről* – Budapest, 1998.
- Kaltenbach Jenő: *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről* – Budapest, 1999.
- Kaltenbach Jenő: *Beszámoló a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosának tevékenységéről*, 1999. január 1. – 1999. december 31. – Budapest, 2000.
- Kemény István: Tettekre sürgető közállapotok, avagy Az állam felelőssége. In: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*, 115–119. – AduPrint/INDOK, Budapest, 1998.
- Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In: *A cigányok Magyarországon*. Összeáll.: Kemény István, 229–256. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1999.
- Kemény István – Havas Gábor – Kertesi Gábor: *Beszámoló a magyarországi roma népesség helyzetével foglalkozó 1993 októbere és 1994 februárja között végzett kutatásról* – MTA Szociológiai Intézet, Budapest, 1994.
- Kertesi Gábor: Cigányok a munkaerőpiacon – *Közgazdasági Szemle*, 1994/11, 991–1023.
- Kertesi Gábor: Megaláztatottak és megszorítottak. Cigány emberek beszámolója az őket ért sérelmekről és megaláztatásokról az 1993/94. évi, országosan reprezentatív cigányvizsgálat megkérdezettjei közül – *Esély*, 1996/3, 48–61.
- Kóczé Angéla: „Ebben az esetben ez nem volt szerencsés választás”. Külön ballagás Tiszavasváriban – *Fundamentum*, 1997/2, 135–138.
- Kontra Miklós: Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség – *Fundamentum*, 1997/2, 139–140.
- Ladányi János: Szegregáció és gettósodás Budapesten. In: *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Szerk.: Nagy Gábor Tamás, 25–28. – Városháza, Budapest, 1993.
- Ladányi János: Gettóügyek rendszerváltás előtt és után – *Mozgó Világ*, 1998/1, 77–86.

- Ladányi János: Pontos szabályok híján. In: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*, 129–135. – AduPrint/INDOK, Budapest, 1998a.
- Loss Sándor: A romákkal szembeni diszkrimináció Magyarországon. In: Tanulmányok „A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről”, 115–126. – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal/Európa Tanács, Budapest, 1998.
- Magi István: Egy igazi rémregény. Jelentés a magyarországi romákról – *Lungo Drom*, 1997/2, 10–13.
- Mohácsi Viktória: Az Európai Roma Jogok Központja Alapítványról – *Regio*, 1999/1, 195–201.
- Orsós Éva: A legnagyobb vesztesek – *Fundamentum*, 2000/2, 69–70.
- Pálfi Miklós: Az előítéletek ébrentartása avagy Észrevételek egy szöveggyűjteményről – *Lungo Drom*, 1998/12, 12.
- Polgárjogi Füzetek* – I. évfolyam, 1. szám, Roma Polgárjogi Alapítvány, Budapest
- Radó Péter: *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról* – Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal, Budapest, 1997.
- Radó Péter: Romák és esélyek. A felzárkóztató oktatási programok szélmalomharcáról. In.: *A hátrányos megkülönböztetés tilalmától a pozitív diszkriminációig*, 153–169. – AduPrint/INDOK, Budapest, 1998.
- Solt Ottília: Parlamenti képviselő Kétegyházán. In: *Félünk. Etnikai és szociális konfliktusok elkerülésének, feloldásának lehetőségei*. Szerk. Nagy Gábor Tamás, 81–87. – Városháza, Budapest, 1993.
- Szabó Máté: A katakombákból a professzionizmus felé. A jogvédő civil szervezetek helyzete Magyarországon a rendszerváltás után – *Fundamentum*, 1997/2, 124–127.
- Szuhay Péter: Kí az ember? Az 1992. évi kétegyházi „etnikai háború” – *Regio*, 1993/4, 31–54.